

SUUM CUIQUE

În toamna anului 1929, în săpăturile conduse de Emil Panaitescu la castrul roman de la Cășei (jud. Cluj), a ieșit la iveală o diplomă militară relativ bine păstrată. Conducătorul săpăturilor a semnalat în mai multe rânduri descoperirea¹, dar n-a publicat niciodată documentul. Mai mult, el l-a scos din țară și, în cele din urmă, l-a vîndut statului italian; diploma se găsește acum la Museo Nazionale Romano (nr. inv. 128 005)².

Textul diplomei a devenit cunoscut, cu unele mici inexactități, abia la sfîrșitul anului 1953, datorită lui Constantin Daicoviciu³. „Cercetînd notițele și însemnările păstrate de pe timpul cînd, în calitate de asistent, colaborasem la descifrarea diplomei“ — mărturisește savantul dispărut — „am dat de copia textului ce se afla săpat pe exteriorul diplomei, copie suficient de bună și exactă pentru a cunoaște esențialul conținutului“⁴. Pe baza acestei copii imperfecte, C. Daicoviciu a publicat diploma, însoțind-o de cuvenitul comentariu istoric, convins că aduce, după cum însuși o spune, „un serviciu științei istorice publicînd, împotriva voinței deținătorului diplomei, acest document, chiar cu unele lipsuri de detaliu neînsemnate. Aceasta cu atît mai virtos, cu cît originalul ar putea fi pierdut pentru totdeauna sau tînuit pînă la infinit de cel care-l deține, în dauna cunoașterii cît mai exacte a istoriei patriei“⁵.

Din fericire, temerile lui C. Daicoviciu nu s-au adevărit. Intrarea diplomei în patrimoniul Muzeului național roman a permis lui Giovanni Forni s-o publice în mod complet, îndreptînd erorile care se strecuraseră în copia din 1929 a lui C. Daicoviciu și discutînd documentul într-un amplu comentariu epigrafic și istoric⁶.

Diploma, datată la 29 iunie 120, a fost eliberată soldatului Baric⁷ din corpul de arcași palmyreni, care se afla pe atunci în Dacia Superioară, guvernată de Iulius Severus.

---

¹ Em. Panaitescu, în *ACMIT*, 1929, p. 324; Idem, în *Atti del II Congresso Nazionale di Studi Romani*, I, Roma, 1931, p. 174; Idem, în *Rendiconti della Pontificia Accademia di Archeologia*, VII, 1930—1931, p. 199—200.

² Vezi G. Forni, în *Athenaeum*, Nuova Serie, XXXVI, I—IV, 1958, p. 4.

³ C. Daicoviciu, în *SCIV*, 4, 1953, 3—4, p. 541—555.

⁴ Idem, *op. cit.*, p. 451.

⁵ *Ibidem*.

⁶ G. Forni, *op. cit.*, p. 3—29.

⁷ Idem, *op. cit.*, p. 14. Este greșită, în acest caz, forma *Baricius*, dată de I. I. Russu, în *IDR*, I, 1975, p. 82 și 85.

Data diplomei, ca și numele martorilor, îi asigură identitatea nu numai de conținut, ci și de formulare (bineînțeles, cu excepția numelui soldatului titular) cu un document analog, provenit de la Porolissum⁸. Această diplomă are însă o istorie mai complicată, asupra căreia voi stărui.

Diploma, foarte incompletă, constă din două fragmente, care au fost descoperite în locuri diferite. Unul, aparținând tăbliței I, a fost găsit în săpăturile din anul 1908 ale lui A. Buday la castrul de pe dealul Pomet (Porolissum); celălalt, aparținând tăbliței a II-a, a fost descoperit în zidul unei clădiri din cadrul castelului Wesselényi din Jibou (jud. Sălaj). Ambele fragmente au fost publicate de A. Buday⁹, fără ca editorul să-și dea seama de apartenența lor la unul și același document. Meritul de a fi stabilit că este vorba de fragmentele celor două tăblițe ale aceleiași diplome îi revine lui Constantin Daicoviciu.

După cum singur o spune, savantul clujean primise, în anul 1934, o scrisoare de la Herbert Nesselhauf, însărcinat cu publicarea volumului al XVI-lea din *Corpus Inscriptionum Latinarum*, prin care i se cerea să examineze din nou primul fragment de diplomă descoperit la Porolissum și păstrat în colecția arheologică a Institutului de Studii Clasice din Cluj. C. Daicoviciu a comunicat lui H. Nesselhauf rezultatele observațiilor sale, rezervându-și dreptul de a le publica, ceea ce a și făcut în studiul *La première division de la Dacie*¹⁰.

În primul rînd al fragmentului cu pricina (*tabella I extrinsecus*), A. Buday nu reușise (nici nu era posibil în anul 1909) să descifreze numele soldatului titular al diplomei, dar văzuse bine ultima literă (A) a numelui tatălui acestuia, litera F (= *filius*) și apoi literele PA, pe care le întregise, cu îndoială, dar corect, în PA (lmyra). C. Daicoviciu, văzînd terminația nelatină, în A, a numelui tatălui aflat în cazul genetiv, a avut ideea să compare fragmentul cercetat cu celălalt fragment publicat de A. Buday, în care numele respectiv era cit se poate de clar: *Alapatha*; el a constatat că resturile de litere de pe primul fragment (se păstrase numai partea lor inferioară) se potriveau perfect cu acest nume. În felul acesta, se dovedea că fragmentul descoperit la Porolissum reprezintă *tabella I*, iar cel descoperit la Jibou *tabella II* ale aceleiași diplome militare.

Pe cealaltă față a fragmentului de la Porolissum (*tabela I intus* a diplomei). A. Buday crezuse că recunoaște, în rîndul 1, literele SI, punîndu-le în legătură cu *alla Siliana*; în rîndul al doilea, el întregea bine literele CIA SVPE în *Dacia Superiore*; în rîndul al treilea, el citea, la sfîrșitul unui cuvînt, literele NERO și afirma că trebuie să fie ultima parte a numelui prefectului care comanda *ala Siliana*; literele următoare — CI — le interpreta corect ca începutul cuvîntului *civitatem*; în sfîrșit, în rîndul al patrulea, el credea că vede literele VS QV și le interpreta ca sfîrșitul, respectiv începutul, cuvintelor *uxoribus quas*.

⁸ CIL XVI 68; IDR, *DiplD* VI.

⁹ Primul în *ErdM*, XXVI, 1909, p. 26—28; al doilea în *Dolgsz*, I, 1925, p. 26—27.

¹⁰ C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 71—77.

Lectura lui C. Daicoviciu se deosebea de cea a lui A. Buday în mai multe privințe. Savantul clujean afirma că cele două litere din rîndul 1 sînt SA, trebuind a fi întregite în *sagittarii*, în rîndul al treilea, el observa cu dreptate că: a) nu are ce căuta acolo, la mică distanță de cuvintele *Dacia Superiore*, numele unui comandant de trupă, ci numele guvernatorului provinciei; b) terminația acestui nume nu era NERO, ci VERO, care se putea întregi în mod firesc în *Iulio Severo*; în rîndul al patrulea, C. Daicoviciu vedea numai trei litere — SQV — și le întregea, cu semnul întrebării, în *posterisque*.

După cum a arătat G. Forni pe baza diplomei de la Cășei¹¹, C. Daicoviciu greșea în două privințe. În rîndul 1, literele sînt SY și trebuie completate în *Syria*, iar în rîndul al patrulea grupul de litere SQV urmează a fi întregit în *iis quorum*. Totuși, savantul clujean avusese dreptate gîndindu-se la o trupă de arcași, căci titularul diplomei, Hamasaesus, fiul lui Alapatha, făcea parte din unitatea de *Palmyreni sagittarii ex Syria*. Și mai ales avea C. Daicoviciu dreptate în ceea ce privește numele guvernatorului provinciei *Dacia Superior* în anul 120 e.n.: Iulius Severus.

Lectura propusă de C. Daicoviciu a fost acceptată încă atunci de unii, pusă sub semnul întrebării de alții. R. Syme, de exemplu, o găsea convingătoare¹². În schimb, H. Nesselhauf o privea cu rezerve: „nomen Iulii Severi supplere voluit Daicovici. Sed Severus inter annos demum 124 et 127 provinciae Daciae praefuisse videtur“¹³. Cît despre A. Stein, el pare să fi avut vreo informație de la Em. Panaitescu, deoarece, după ce acceptă lectura VERO în loc de NERO și semnalează acordul lui R. Syme cu întregirea propusă de C. Daicoviciu, scrie: „Die Vermutung ist jetzt durch ein neues Militärdiplom von Alsó-Kosály gesichert, das E. Panaitescu publizieren wird“¹⁴.

Această stare de incertitudine n-a durat prea mult. Publicarea diplomei de la Cășei de către C. Daicoviciu în 1953, urmată de aceea, mai completă și mai exactă, a lui G. Forni, a confirmat lectura propusă de savantul clujean pentru numele guvernatorului Daciei Superioare din diploma de la Porolisum. „Prin noua diplomă de la Cășei prin urmare“, scria C. Daicoviciu, „unele fapte deduse pe baza unor combinații logice, totuși ipotetice, se dovedesc că reale“¹⁵. La rîndul său, G. Forni spunea: „Il diploma di Cășei costituisce in ordine di tempo, il primo documento che ricordi la provincia della *Dacia Superior*, di cui ci fa conoscere anche il suo primo legato di rango pretorio nella persona di Giulio Severo . . . , fornendo la conferma dell'interpretazione [*sub Iulio Se]vero* proposta dal

¹¹ G. Forni, *op. cit.*, p. 10 și n. 13.

¹² R. Syme, în *Laureae Aquincenses*, I, Budapeșt, 1938, p. 278; „... the identity of the first praetorian governor of Dacia Superior have recently been established in convincing fashion; Julius Severus was legate in the year 120 — presumably Sex. Minicius Faustinus Cn. Julius Severus (cos. suff. 127)“.

¹³ H. Nesselhauf, în CIL XVI 68, n. 3.

¹⁴ A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapeșt, 1944, p. 19.

¹⁵ C. Daicoviciu, în SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 544.

Daicoviciu al diploma n. 68, contro i dubbi avanzați în proposito dal Nesselhauf¹⁶.

S-ar fi putut părea că problema era elucidată și dosarul diplomei de la Porolissum închis. Dar iată că, recent, el a fost redeschis de către I. I. Russu, care deplasează dezbaterile de pe tărîmul științific, unde nu mai avea ce adăuga, pe cel etic. Epigrafistul clujean folosește aproape o pagină întreagă din IDR I (incluzînd în aceasta și o copioasă notă) pentru a-l învinui pe C. Daicoviciu că a propus întregirea fragmentului de diplomă descoperit la Porolissum utilizînd copia diplomei de la Căței pe care o avea¹⁷.

I. I. Russu afirmă că gruparea celor două fragmente ale diplomei din 29 iunie 120 de al Porolissum s-a făcut de către C. Daicoviciu „cu întregirea și lectura după DiplD V¹⁸, care era cunoscută și utilizată de autorul studiului *La première division de la Dacie* și fără de care era imposibil a se da celor două fragmente dispartate lectura cu atîta certitudine cum apărea în AISC II, spre uimirea și nedumerirea tuturor specialiștilor occidentali; CIL XVI 68 și Suppl. p. 215; *Athenaeum*, XXXVI, 1958, p. 10¹⁹.

Afirmațiile lui I. I. Russu nu sînt atît de convingătoare pe cît vor să pară, căci nu se poate înțelege de ce C. Daicoviciu, utilizînd diploma de la Căței, a greșit în întregirile propuse în rîndurile 1 și 4 din fragmentul de la Porolissum. Cît privește „mirarea și nedumerirea tuturor specialiștilor occidentali“, afirmația lui I. I. Russu este pur și simplu inexactă: după cum s-a văzut mai sus, R. Syme a considerat întregirea *Iulio Severo* convingătoare, iar H. Nesselhauf nu făcea decît să formuleze, cum chiar I. I. Russu spune ceva mai încolo, „unele nedumeriri firești“; la G. Forni, în locul citat de I. I. Russu, nu există nici urmă de „mirare și nedumerire“, ci numai menționatele corecturi aduse lecturii lui C. Daicoviciu.

Epigrafistul clujean revine însă la atac și, referindu-se din nou la rezervele formulate de H. Nesselhauf, scrie: „asemenea îndoieli apăreau necesare pentru un spirit critic ca H. Nesselhauf care, în 1936, nu avea „noțițele și însemnările păstrate de pe timpul cînd [a. 1929], în calitate de asistent, colaborasem la descifrarea diplomei...“ Se pare, deci, că I. I. Russu îl consideră lipsit de spirit critic pe R. Syme, care acceptase de la început lectura lui Constantin Daicoviciu.

Nu mai insist asupra altui pasaj, în care epigrafistul clujean califică anumite afirmații ale lui C. Daicoviciu dintr-un alt articol²¹ drept „paradoxuri care se bat cap în cap“²², nici asupra ironiei lipsite de eleganță cu care strecoară semne de exclamare între paranteze patrate în textul

¹⁶ G. Forni, *op. cit.*, p. 29.

¹⁷ I. I. Russu, în IDR, I, 1975, p. 85—86 și nota 1.

¹⁸ Diploma din 29 iunie 120 de la Căței.

¹⁹ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 85.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ C. Daicoviciu—L. Groza, în *ActaMN*, II, 1965, p. 137, notele 5—6.

²² I. I. Russu, *op. cit.*, p. 86, nota 1.

citatelor din H. Nesselhauf și A. Stein²³. Dar nu este lipsit de interes să observ că la savanți străini, ca H. Nesselhauf în 1955²⁴ sau G. Forni în 1958²⁵, nu se pot găsi nici un fel de insinuări răuvoitoare de genul celor amintite mai sus, deși, în cazul celui de-al doilea, studiul său ar fi găzduit mai firesc accente polemice decât un *corpus* ca *Inscriptiones Daciae Romanae*. Este adevărat că în 1958 Constantin Daicoviciu mai trăia și ar fi putut răspunde . . .

Să admitem însă că savantul clujean ar fi utilizat, în răspunsul dat lui H. Nesselhauf și în studiul *La première division de la Dacie*, copia diplomei de la Cășei sau măcar amintirile sale despre textul acesteia. Ce altceva ar fi trebuit să facă? Era evident că nu putea publica diploma, care-i aparținea științific lui Em. Panaitescu, și nici nu avea dreptul să se refere la ea. Ar fi fost mai bine să-l lase pe H. Nesselhauf să persiste în eroarea lui A. Buday și să caute zadarnic un guvernator al Daciei Superioare, al cărui nume să se sfirșească în „nero”? Ar fi câștigat ceva știința istorică dacă ar fi trebuit să aștepte pînă în 1953 sau chiar 1958 pentru a afla, fie și ca o presupunere, că Iulius Severus a fost primul guvernator al Daciei Superioare încă în 120? Îndirjirea manifestată de I. I. Russu în această chestiune este de-a dreptul stranie, mai ales dacă se ia în considerare și faptul că el nu are nici un cuvînt de blam față de acela care a scos diploma ilegal din țară, a tăinuit-o, fără s-o publice, timp de decenii și, în sfîrșit, a vîndut-o unui stat străin. Indiferent de intențiile epigrafistului clujean, îndirjirea sa pare a urmări negarea meritelor pe care și le-a câștigat C. Daicoviciu față de știința istorică prin reconstituirea corectă a numelui legatului în fragmentul de diplomă descoperit la Porolissum.

Concluzia poate părea aspră. Din păcate, ea este justificată și de faptul că, în aceeași lucrare, I. I. Russu oprește enumerarea epigrafiștilor români la Gr. Tocilescu și V. Pârvan, nementiionînd așadar numele lui C. Daicoviciu, M. Macrea, Gr. Florescu, dar declarînd că n-a omis „persoane, materiale și date esențiale”²⁶. Mă tem că un asemenea procedeu se împacă greu cu principiul *suum cuique tribuere*.

E drept că, în această situație, învățații români omiși se află uneori într-o ilustră companie. Attilio Degrassi, de exemplu, își vede preluată importanta idee că numele *Darnithithi* din diploma din 11 august 106 de la Porolissum este un toponim²⁷, fără ca să fie citat²⁸. De același tra-

²³ Idem, *op. cit.*, p. 85; „supplere voluit [!] Daicoviciu”; p. 86 nota 1; „Die Vermutung ist jetzt [!] durch ein neues Militärdiplom. . . gesichert“.

²⁴ În CIL XVI, Suppl., p. 215.

²⁵ G. Forni, *op. cit.*, *passim*.

²⁶ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 60.

²⁷ A. Degrassi, în *Epigraphica*, IV, 3, 1942, p. 161.

²⁸ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 72. Studiul lui A. Degrassi este menționat, e drept, la bibliografia generală a diplomei (din care nu reiese însă nici caracterul, nici însemnătatea lui), dar și atunci cu paginile greșit indicate: 152—153 în loc de 158—162.

²⁹ H. Daicoviciu, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 655.

tament au parte și nume mai puțin vestite, după cum am mai avut prilejul s-o arăt²⁹.

Deși deloc îmbucurătoare, asemenea exemple nu trebuie să descurajeze pe nimeni. Istoria științelor despre antichitate va așeza, mai curînd sau mai tîrziu, pe fiecare truditoe pe ogorul lor la locul care i se cuvine.

HADRIAN DAICOVICIU

SUUM CUIQUE

(R é s u m é)

L'auteur reconstitue l'histoire de la publication et de l'interprétation de deux diplômes militaires de la Dacie: le diplôme de Cășei et le diplôme de Porolissum, tous les deux datés le 29 juin 120 de n.ère. Cette reconstitution sert à confondre les critiques formulées par I. I. Russu à l'encontre de C. Daicoviciu; en effet, dans IDR, I, 1975, p. 85—86 et n. 1, I. I. Russu, accuse C. Daicoviciu d'avoir utilisé, pour la reconstitution du nom de Iulius Severus, gouverneur de la Dacie Supérieure, dans le fragment de diplôme découvert à Porolissum, la copie du diplôme de Cășei, trouvé au cours des fouilles dirigées par Em. Panaitescu, copie que le savant disparu avait dans sa possession.

L'auteur démontre que: a) les accusations de I. I. Russu ne sont pas prouvées et b) même si la copie a été réellement utilisée, C. Daicoviciu a rendu un grand service à la science historique, en portant à la connaissance des spécialistes le nom du premier gouverneur de la Dacie Supérieure près de vingt ans avant la publication du diplôme de Cășei qui a définitivement résolu le problème.